

HERALDISK TIDSSKRIFT

BIND 2 • NR 15 • 1967 • SIDE 215–221

Medeltida sigillarkitektur –
några iakttagelser och några tydningsproblem
Av Hans Schlyter

SOCIETAS HERALDICA SCANDINAVICA

Heraldisk Selskab • Heraldininen Seura • Skjaldfræðafélagið

Heraldisk Selskap • Heraldiska Sällskapet

Medeltida sigillarkitektur - några iakttagelser och några tydningsproblem

Av *Hans Schlyter*

JU ÄLDRE städer är desto vanligare är det att deras emblem utgöres av arkitektoniska kompositioner. För de städer som har grundlagts på medeltiden är det förhållandet vanligt och kan anses typiskt. Dessa arkitektur-emblem har i allmänhet uppkommit ur städernas sigill.

Den högmedeltida sigillkonstens motivval är vanligen konventionellt: Vissa typer av sigillägare har vissa typer av motiv. Fursten eller prelaten har i sitt sigill en bild av en furste eller prelat, sittande på sin tron; riddersmannen en riddersman til häst; och staden en komposition av byggnader eller byggnadskroppar.

Hans Schlyter er født — i 1910 — og opvokset i Helsingborg. Han af lagde arkitektesamen ved Kungl. Tekniska högskolan i Stockholm 1938, og i 1955 blev han stadsarkitekt i Sundsvall. Siden 1957

har han udarbejdet våbener for omkr. tretti kommuner i de norrlandske kystlän (se side 226). Han er medlem af Heraldisk Tidsskrifts redaktionsudvalg og en af bladets støtte medarbejdere, ligesom han i årenes løb har skrevet en række artikler og notitser om heraldiske emner i svenske dagblade.

De äldsta medeltida sigillbilderna skiljer sig principiellt från de heraldiska bilderna, sköldemärkena. Sigillet är till sin natur ett verifikationsinstrument. Sigillavtrycket är en monokrom relief. Detaljrikedom är önskvärd; ju mera komplicerad bild desto svårare är den att efterapa. Sköldemärket är ett igenkänningstecken i enkla, kontrasterande färger; ju enklare, ju mera schablonartat det är desto lättare är det att känna igen.

Om man inventerar en stads sigillbestånd för att studera uppkomsten av dess emblem finner man i allmänhet att beståndet utgöres av en lång serie sigill av mycket varierande ålder, talrikare ju större och rikare staden har varit. Helsingborgs äldsta sigill härrör från 1300-talets första hälft. Under tiden fram till 1660 anskaffar staden ytterligare tre. Köpenhamns äldsta sigill tillkom under 1200-talets senare hälft; under motsvarande tidrymd anskaffar den danska huvudstaden ytterligare tio.

Studerar man varje särskild sigillserie närmare finner man i allmänhet större eller mindre variationer sigillbilderna sinsemellan. Varje ny sigilltyp i serien skiljer sig från den föregående. Men skillnaderna blir efter hand mindre och mindre. Vissa drag i kompositionen tillvaratas och bibehålles, och bilden utvecklas med tiden till en mer eller mindre stabil typ. I denna utveckling kan man

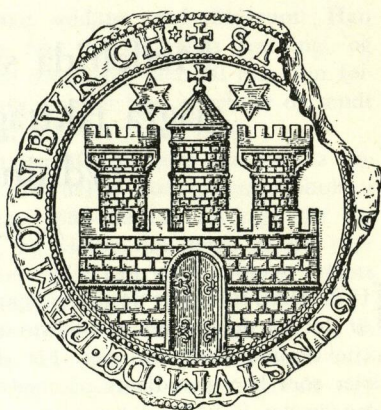
skönja påverkan från samtida heraldik; märket förenklas och blir alltmera schablonartat, och därmed alltmera heraldiskt användbart. Och beroende på stadens större eller mindre behov av heraldiska igenkänningstecken omvandlas så med tiden denna till typ vordna sigillbild, resultatet av en ofta lång och långsam utveckling, till ett veritabelt vapen och lever vidare i heraldikens flottare och mera lättillgängliga presentationer.

Stadsvapnet är således som regel slutfasen i en emblematisk utveckling. Men det finns också exempel på hur en stad har klippt av utvecklingen och som sitt vapen antagit inte det ur denna utveckling framvuxna emblemet utan i stället utvecklingens embryo, den äldsta sigillbilden, vördnadsbjudande men mer eller mindre svår att omforma till en vapenbild.

De äldsta sigillens arkitekturbilder är som regel ganska kompakta kompositioner av en mångfald element: Torn, husgavlar, kyrkspiror, portaler, murar o. s. v. Kompositionerna torde ha varit menade att utgöra koncentrerade och schematiserade framställningar av staden, möjligen med anspelning på vissa bestämda byggnader

1. Hamburgs äldsta sigill, känt i ett enda exemplar under en urkund från år 1241.

2. Hamburgs näst äldsta sigill, från en urkund av år 1254.

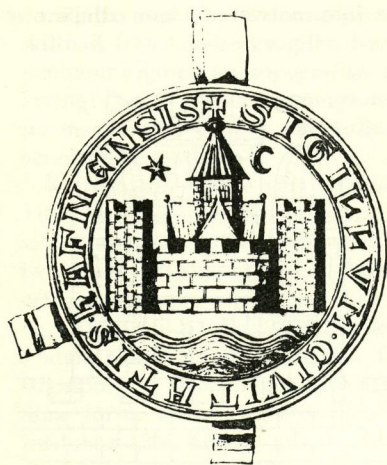
eller topografiska förhållanden. Men de har säkert också varit menade att uppfattas som små konstverk, alster av någon medeltida guldsmeds lekfulla och fria fantasi och kompositionsförmåga.

Arkitekturmotivens varierande inom en och samma sigillserie är ofta större än vad som enbart betingas av stilutvecklingen, motivkretsens och framställningsmanerets. Ibland förekommer förändringar intressanta inte bara ur konsthistoriska och konstnärliga synpunkter utan även som kriterier, eventuella kriterier, på förändringar i tänkesätt. Det är förändringar i arkitekturbildens innebörd, av dess betydelse, av dess symbolik. Rövare i första akten och präst i den andra, heter det. I några serier som jag tänker på har det varit tvärtom: En kyrka i den äldsta bilden blir till ett fästningstorn i de följande.

Vid tydningen av de medeltida sigillbilderna har forskarnas *approach*, åtminstone en äldre skolas, varit mera arkeologens än konsthistorikerns eller konstnärens eller arkitektens. Man har varit benägen att uppfatta sigillbilderna som avbildningar av verkliga

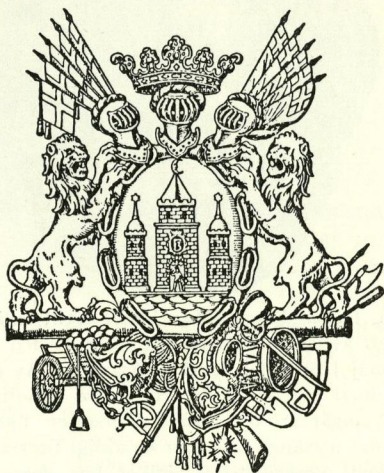
byggnader eller stadspartier. Men de medeltida sigillbildernas eventuella realism eller grad av realism är mycket svår att bestämma. Nutida forskare tar på denna fråga med stor försiktighet. En svensk auktoritet är Nils Ludvig Rasmusson, föreståndare för kungl. myntkabinettet.

Det kan också anläggas andra synpunkter på motiv och motivval än arkeologens, konsthistorikerns, konstnärens och arkitektens. Motivvalet kan ha influerats av stadens politiska förhållanden, av dess ställning till furstemakt och biskopsmakt, av dess relationer till andra städer. Verkligt allsidiga undersökningar av en stads emblematiske historia är inte vanliga. Ett helt förträffligt exempel skall nämnas: Den norske kyrkohistorikern professor Oluf Kolsruds arbete om staden Bergens sigill och vapen (1921).

3. Köpenhamns äldsta kända sigill enligt en avbildning i Jacob Langebeks samlingar av sigillteckningar i det danska riksarkivet. Ett numera endast fragmentariskt avtryck förekommer under ett av biskop Peder av Roskilde den 20 februari 1275 utfärdat brev avseende vissa stadsrättigheter.

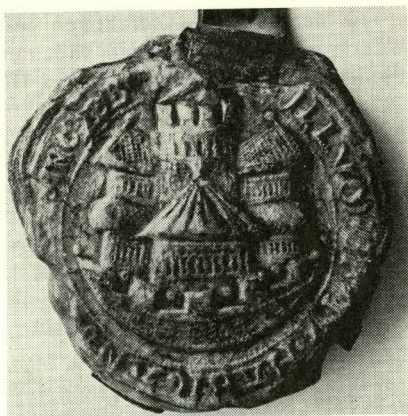
För den gren av heraldiken som befattar sig med kommunala vapen erbjuder sigillembematiken många frå-

4. Köpenhamns vapen enligt Fredrik III:s privilegiebrev av den 24 juni 1661, »Huilchet Waaben De udi alle Deris forretninger schall och maa Bruge, huor och naar De det fornøden erachter.«

gor av teoretiskt intresse. I vilket utvecklingsskede kan sigillbilden börja betecknas som ett emblem i strikt bemärkelse? När och på vad grund kan man börja tala om ett vapen i strikt bemärkelse? Vad är heraldiskt väsentligt i en arkitekturbild, och vad är oväsentligt? Hur mycket av den skall tas in i den verbala vapendefinitionen, i »blasoneringen«, och bli till oföränderlig norm, och vad kan lämnas utanför och således hänskjutas till vapenmålares avgörande och till en fri stilutveckling?

Låt oss nu övergå till några exempel. Vi tar dem från Hamburg, Köpenhamn och Hälsingborg. *Hamburgs* äldsta kända sigill har daterats till 1200-talet. Bilden utgör en förenklad och schematiserad framställning av en

5. Hälsingborgs äldsta kända sigill enligt ett avtryck under en handling av den 30 maj 1468 i det danska riksarkivet. Av ett annat avtryck under en senare handling framgår att tornhuven uppbär ett likarmat utsvängt kors, som samtidigt fungerar som omskriftskors. Sigillet har daterats till 1300-talets första hälft.

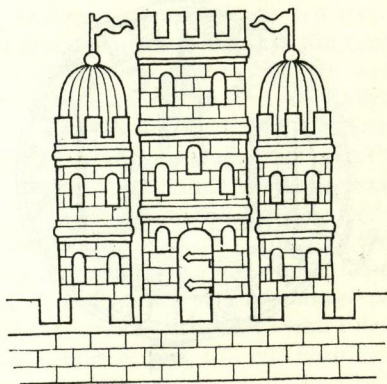
stadsbefästning med tunga kraftfulla former, av sten och av trä, bakom vilka skjuter upp en kyrkas sirliga, spetsiga, korsprydda gavel. I det centrala murpartiet sitter en stor, rundbågig port. Topografi antyds inte; himmel antyds av två stjärnor. Framställningssättet är förmodligen präglad av det man kallar *pars pro toto*, delen i stället för det hela. Bilden är sannolikt menad att utgöra en till ytterligare koncentrerad stadsbild.

Ett av Hamburgs närmast följande sigill är en kompositionell förenkling av det föregående och utgör en utveckling i heraldisk riktning. Bilden består nu av en kort, hög, krenelerad mur med en stängd port och tre bakom muren uppskjutande torn, det mellersta med korsprydd tornhuv. Stjärnorna finns med. Bilden ligger till grund för Hamburgs stadsvapen som man ibland kan få se på båtarna i

hamnen: Det välbekanta vita tretorn-motivet i sitt röda fält.

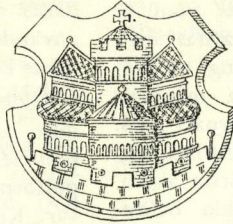
Kyrkgaveln i det äldsta sigillet har blivit till ett kyrktorn. Tydningen kyrktorn är obestridd och i Hamburg vedertagen uppfattning; man förknippar kyrktornet med stadens förnämsta byggnad under medeltiden, dess domkyrka. Motivvalet, kyrka i kombination med dessa på världslig styrka anspelande byggnadsformer, kan ha även ett kyrkohistoriskt intresse. Man kan komma att tänka på det hamburgska biskopssätets långa kamp om dominans i Norden och dess konkurrens med Lund, under tidsskedet närmast före det äldsta sigillet tillkomst, även om ju det sigillet var stadens, inte biskopens.

Köpenhamns sigillserie innehåller inte heller några egentliga teckningsproblem, även om vad här skall sägas om det äldsta sigillet innebär kanske inte motsvarar någon allmänt ve-

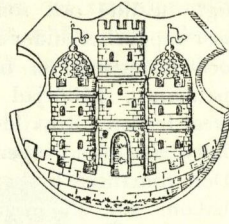

6. Hälsingborgs tretornemblem. Teckningen (av förf.) utgör en lätt bearbetning i heraldiserande riktning av sigillbildens i stadssigillet av år 1584. I sigillet står de tre tornen tätt intill varandra och utgör därigenom en nästan lika kompakt arkitekturkomposition som byggnaden i 1300-talssigillet.

7. Anders Thisets heraldiseringar av Helsingborgs 1300-talssigill och tretorenblem. Illustration till hans uppsats Skaanske By- og Herredsvaaben i den danske Tid (1903).

Helsingborg I

Helsingborg II

dertagen uppfattning i Köpenhamn. Men sigillseriens inledande skede, 1200- och 1300-talen, tycks uppvisa ett exempel på betydelseförändring, ett ganska praktfullt exempel.

Köpenhamns äldsta kända sigill påminner om Hamburgs äldsta kända. Kyrkan är här tydligare karaktäriserad än i hamburgssigillet; man ser två tvärskeppsgavlar och ett åttkantigt korsprytt centraltorn. Befästningsmuren saknar port. Himlen markeras av en stjärna och en måne i nedan. Till skillnad från hamburgssigillet har köpenhamnssigillet en topografisk markering: Längs befästningsmurens fot ser man vatten i några kraftfullt graverade dyningar.

Köpenhamn anses vara grundlagt 1167. Vid den tiden börjar biskop Absalon anlägga en borg vid den lilla byn Havn vid sundet mellan Själland och Amager, för att trygga riket mot de söderifrån påträngande vänderna. Platsen motsvarar det nuvarande Christiansborg i Köpenhamns centrum. Sina första stadsrättigheter fick Köpenhamn 1254. Sigillet anses vara från den tiden. Dess kombination befästning-kyrka är intressant när man tänker på den store biskopen och hans fortifikatoriska insatser vid Köpenhamns grundande.

Motivet bibehålles i ett eller ett par av de närmast följande sigillen. Men sedan förändras de, både till

form och innehåll. Kyrkan omvandlas till ett slottstorn med spetsig spira. Muren försvinner successivt. Avsaknaden av port i det äldsta sigillet repareras och en stor portöppning insättes i mittornet. De bastanta kreneleerade sidotornen omvandlas till siriligare skapelser och förses med spiror eller lökkupoler.

På 1600-talet heraldiseras bilden medvetet. Portöppningen är då vorden så långt ifrån kyrklig att man har försett den med ett fällgaller. Nu placeras man in en mansfigur med draget svärd i den och sätter ett kungligt monogram därovanför. Månen flyttas och placeras på spetsen av mittornet; stjärnan dubblas och placeras på spetsen av vardera sidotornet.

Och någon kunglig heraldicus förser därtill denna bild med ett antal praktfulla, helt världsliga tillbehör: En grevekrona, tre riddarhjälmars, två sköldhållande lejon, fem infanterifanor och lika många kavalleristandar, kanoner, musköter, yxor, hackor, spadar, skottkärror och andra krigiska eller befästningsbyggande redskap. Bilden som vi tänker på är från ett kungligt privilegiebrev av den 24 juni 1661. Kungen var Fredrik III, och han hade vid denna tidpunkt all anledning att visa det köpenhamnska borgerskapet artighet, detta borgerskap som var hans stöd i hans strävan efter kung-

ligt envälde och som hade visat så stor tapperhet under svenskarnas långa och framgångslösa belägring av Köpenhamn, påbörjad några månader efter freden i Roskilde i februari 1658. Betydelseförändringen är fullständig. Den romanska kyrkan i första akten, bakom sin allvarliga, enkla befästningsmur, har blivit en av militär energi skälvande barockallegori.

Till sist en kort men problemfylld sigillserie från en stad som Fredrik III förlorade till Sverige, nämligen den

håller årtalet 1584. Denna sigilltyp användes sedan ända fram till 1900-talets början.

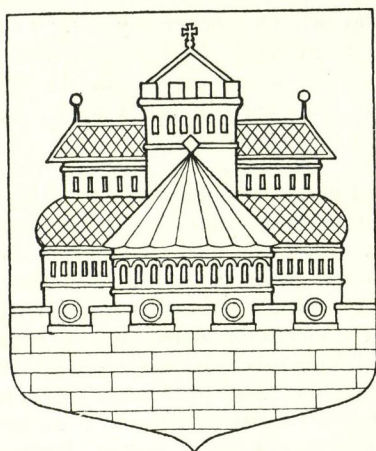
Bilden består av en låg, krenelerad mur bakom vilken skjuter upp tre krenelerade torn, sidotornen med kupolformade och vimpelprydda tornhuvor. Kompositionen är arkitektoniskt välstuderad, den är lättfattlig och har en påfallande heraldisk karaktär.

Under 1910-talet övergår staden till att nyttja den äldsta sigilltypen och upptar officiellt dennas bild som sitt vapen.

De andra och tredje sigilltypernas motiv är, förefaller det, rent fortifikatoriska. I den mån de kan tänkas vara menade att föreställa något parti av Hälsingborg är väl motivet slottsfastningen uppe på landborgens krön och inte den egentliga, borgerliga stadsbebyggelsen därnedanför.

Fästningen, Hälsingborgs slott, går i sitt äldsta skick tillbaka till åtminstone 1200-talet. Den kvarstod till tidpunkten för freden i Lund 1679 och revs därefter, med undantag för sitt kärntorn, Hälsingborgs populära vårdtecken Kärnan. Hälsingborg hade under medeltiden varit Skånes näst Lund mest betydande stad. Lund, med sin domkyrka, dominerades av biskopsmakten; Hälsingborg, med sitt under kungen i Köpenhamn hörande slott, dominerades av den kungliga.

Vad föreställer nu den äldsta sigillbilden, den från 1300-talet? Den utgöres av ett komplex av byggnadskroppar med ett krenelerat korsprytt torn som dominerande beståndsdel. Den har tytts på olika sätt under årens lopp. Det centrala tornets krenelerade muravslutning och en krenelerad mur i bildens nedre del har i allmänhet frestat till den tydningen att tornet är ett borgtorn och att bilden därför,

8. Hälsingborgs vapen efter en på riksheraldikerämbetet under 1940-talet utarbetad färglagd typlansch.

på 1000-talet grundlagda staden *Hälsingborg*. Serien består av endast tre typer. Den äldsta, från 1300-talets första hälft, förefaller ha nyttjats ända fram till mitten av 1500-talet. Vad dess bild föreställer skall vi strax diskutera. Typ nummer 2 uppträder kring mitten av 1500-talet: Tre smala, tätt intill varandra ställda torn med koniska tornhuvor. Den tredje typen har en exakt datering: Omskriften i den äldsta representanten för denna typ inne-

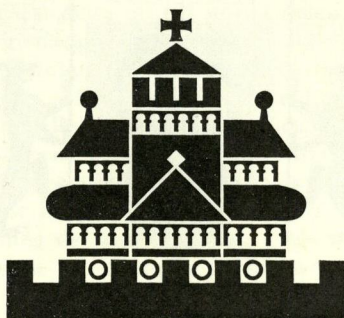
åtminstone delvis, anspelar på slotts-fästningen.

Den på sin tid mycket kände och verksamme danske heraldikern Anders Thiset tolkade i en uppsats i *Historisk Tidskrift för Skåneland* 1903 bilden som en framställning av en befäst stad med ett stort borgtorn. Den svenske riksheraldikern Harald Fleetwood varierade denna tydning till ett påstående, i ett kapitel i *Hälsingborgs historia* 1933, att bilden utgjorde en stiliserad framställning av stadens gamla slotts-fästning, i vissa drag förmodligen överensstämmande med då aktuella arkeologiska rön. Den danske heraldikern och sigillforskaren Poul Bredo Grandjean beskrev sigillet i sitt 1936 utgivna arbete *Danske Købstæders Segl indtil 1660*. Han talar om en rund krenelerad mur och bakom den en rund byggnad med högt spetsigt tak samt därinnanför ett runt krenelerat torn, flankerat av två bakifrån snett framskjutande höga, smala hus, vart och ett med »stolpeværk» i två, av takfall åtskilda våningar. Grandjean uppfattar alltså bilden såsom framställande ett flertal olika byggnader men något uttalande om byggnadernas funktion gör han inte, även om han uttryckligen påpekar att det sitter ett kors på tornets tak.

Själv har jag för ett par år sedan bidragit med en tydning: Bilden visar en bakom en låg krenelerad mur uppskjutande romansk kyrka, sedd från öster, med östtorn, tvärskepp och absid. Om denna senaste tydning är riktig utgör det första skedet av Hälsingborgs sigillserie, liksom motsvarande köpenhamnska, ett exempel på betydelseförändring.

Om tydningen är riktig kan man fråga sig följande. Varför frångick

man på 1500-talet det traditionsrika 1300-talssigillet innebörd och valde i stället ett värdsligt, ja martialiskt arki-

9. Ett försök till modern stilisering av bilden i Hälsingborgs 1300-talssigill. Teckning av förf. 1966.

tekturmotiv? Hade man glömt innebörden? Eller hade inställningen till kommunala sigillmärken hunnit bli så heraldiskt influerad att man ansåg det oheraldiskt med en kyrkfasad och att man tyckte att det låg i sakens natur att ett märke skulle vara martialiskt? Eller berodde det på tidsandan under detta av renässans och reformation så omtumlade 1500-tal och en allmän tyngdpunktsförskjutning i ett borgerskaps förhållande till furstlig och kyrklig överhet.

Stadens beslut 1915 att frånga sitt sedan 1584 nyttjade tretornemblem och att anta 1300-talsbilden som sitt officiella vapen (ett beslut som bekräftades 1945 på grundval av riksheraldikerns sigilltydning) torde också kunna förklaras ur en tidsanda: Ur ett historieromantiskt tidsskedes intresse för vad gammal och fornt är och ur en begynnande aning om medeltidens roll i en gammal stads historia.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommersiell bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommersiellt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.